

FANTASTIKA SUROVE SATIRE

(Uz izbor satiri ne proze pod naslovom *Zapožareni Damask*)

Ko god krene da piše o Zekeriji Tamiru (Damask, 1931), najpre istakne da je ovaj u ranoj mladosti bio kova – podatak koji bi bio savršeno trivijalan da u Tamirovom sluaju nije tako iznimno privlačan.¹ Razlog što ga je nemoguće zaobići i verovatno se skriva u slici koju i nehotice stvara u svesti čitalac Tamirovih veoma alegoričnih, ljuto satirinih i često furioznih proza: pisac se doima kao kakav razbesneli div, Tor, ili Hefest, koji ubita nim udarcima svoga moćnog teki i razbija okamenjenu stvarnost da bi iz njenih komada iskovao novu, ljudskiju i bolju.

Poput svevidećeg gospodara podzemnog sveta, Tamir zapaža i vidi sve tajne koje tegobni život običnog oveka čine još mukotrpnijim, a nesrećne i bedu periferijske sirotinje – sveta iz čije je utrobe izišao – još tragičnijim.

Za Tamira, svi konci tih tajni vode, kad preko i kad okolo, k ustrojstvu državnog i ideološkog nasilja. Iza svake agresije, od rata do silovanja, do klevete, do puke roditeljske pretnje detetu, stoje namere pravdane uverenjima, a veoma ina uverenja zasni-va se na predrasudama i društvenim ustanovama svih vrsta i nivoa. Njima odgovara *mozak koji ne misli*. Nema, zato, ustanove na koju se ovaj pisac ne bi obrušio, niti vlasti, svetovne i duhovne, koju ne bi opaučio svojom teškom šakom. Svaka je njegova priča jedan atentat.²

Nije onda čudno što se Tamirove knjige ne mogu naći u knjižarama mnogih arapskih zemalja. Britku oštricu Damaščinove satire – te sablje dimiskije skovane majstorskom, posvećenom rukom – teško je podneti, jer raseca nadvoje surovu stvarnost, efektno razotkrivaju i morbidnu prirodu despotskog ustrojstva duž cele društvene vertikale. Nema potrebe ni isticati da je s raznih strana napadan i ometan u plasiranju svojih dela, a glavna optužba je da njemu ništa nije sveto.

Uistinu, Tamirove slike sveta surovosti, strave i poniženja, vešala i zabrana, o pas opsednuti i teo-evu dušu, on i sam oseća uže oko vrata i guši se od groznih istina za koje zna a izbegava da o njima misli, mrzne se kao nag na najžešćoj studeni i sebe vidi smanjenog poput mrava i pritešnjenog poput olovke u rezaljci. Ipak, knjigu ne ispušta iz ruku. Arapski kritičar Muhamed el Magut pisao je, povodom zbirke *Tigrovi, desetog dana*, da ga Tamirova slika civilizacije podseća na čuvar u kabinetu za biologiju gde se u o Darvinovom *Poreklu vrsta* i gde na stolu, uramljena, stoji slika ljudskog bića na koju profesor pokazuje štapom, govoreći: „Ranije smo, deco, u ili kako se ljudsko biće u mnogim geografskim područjima razvilo iz majmuna u oveka; od danas ćemo u biti kako se ljudsko biće, u ovom području, razvija iz oveka u majmuna – dok ga oni koji njime upravljaju posmatraju s prozora i smeju se!“

Znatan deo Tamirovog opusa nosi obeležja moderne fantastike, ne toliko u predmetu, koliko u postupku. Ono što se danas popularno zove *magijskim realizmom*, a za šta su najzaslužniji Latinoamerikanci, spontano je, još od kraja pedesetih godina, izlazilo i ispod jednog pera koje piše s desna nalevo – Tamirovog. Zavidljivci ga nazivaju oka-

¹ Da i ne pominjemo to što je netačan. Tamir, naime, jeste započeo učenje kovačiko-bravarskog zanata, ali nije provodio dane kraj meha i nakovnja kujući i užareno gvožđe, već se dao na opravku i baždarenje vaga i od toga je, kako sam svedoči, mogao prilično lepo da živi.

² Malo je nedostajalo da i naslov *Atentat* bude zadržan za ovo izdanje, jer ne samo što je to efektni naslov jedne od izabranih priča već se upravo ovo obrazloženje naslova prvobitnog izbora, izneto u pogovoru, toliko dopalo autoru, da ga, kako sâm kaže, rado isti čeka kad god i gde god stigne, kao primer prepoznavanja ključne dimenzije njegove satire, pa i njegovoga celokupnog književnog opusa.

snelim nadrealistom, što nije sasvim neosnovano, jer je Tamir zaista napisao izvestan broj priča u nadrealističkom maniru, uglavnom u mladim godinama.

Ipak, Tamirove alegorije više podsećaju na *Fantastične basne* Embrouza Birsu – komparacija koja bi tri četvrti stoleća starijem i većelo stolećem slavnom Birsu mogla služiti samo na zaštitu, a s ovim američkim „razbijačem“ povezuju ga i izvestan cinizam, i sklonost ka morbidnim rešenjima, i virtuozni dijalozi. Stilista precizne tehnike, Tamir stvara simbole od svega što dotakne svojim arapskim perom, pokazujući da se i na arapskom jeziku mogu iskazati najdelikatnija osećanja i najsloženiji odnosi jednostavnom sintaksom i „običnom“ leksikom. Usled toga njegov je tekst jezika savršeno proziran. Leksika je prosejana kroz sedam sita i rešeta, rečenica jasna, pasusi kratki, izraz klasičan i strog a ipak moderan, projektovan u tipske simbole na granici klišeja. Ni traga uobičajenom jeziku kom egzibicionizmu kojem se Arapi olako podaju.³

Štaviše, Tamirov jezik izraz umnogome podseća na jednostavni ali jezgroviti jezik bajki i basana. Pored toga, Tamir rado poseže za pitoresknim likovima iz legendi i iz arapske istorije i pojedinim njihovim uvenim svojstvima ili postupcima, da bi pomogao u njima, u sebi svojstvenoj fantastičkoj literarizaciji, iskazao stvari o kojima želi da govori. Takve ličnosti u ovoj kompilaciji su libijski ustanik Omer el Muhtar, sirijski general Jusuf el Azma, drevni arapski pesnik Šanfara, arapski osvajač Španije Tarik ibn el Zijad, slavni pesnik i astronom Omer el Hajam, veliki predrenesansni naučnik El Hasan ibn el Hajsam⁴, itd.

U pogledu zapleta Tamir je apsolutno nepredvidljiv. On logično vodi priču u „tehnički“ smislu, ali kojim će putem udariti u narednom momentu – to niko ne može pogoditi! Iz situacija koje se sastoje od sušne realnosti on jednim kratkim potezom prevodi svoje likove u svet fantastike, iz najfantastičnijih stanja baca ih u realnost bez najave, a da u tome ne osetimo nikakvu izveštavanje. Gotovo da i nema priče, duže ili kraće, u kojoj nas on ne iznenadi i ne zaprepasti. Čitalac i ne primeti kad je uhvaćen u magičnu mrežu njegovih briljantnih manevara. Tek kad stignete do kraja priče, shvatite da ste, kao u kakvom čudesnom snu, odvedeni daleko od svega čemu ste se mogli nadati.

Prednosti ovakvog originalnog postupka, ujednaženog i samorodnog stila, tipiziranog izraza i prozaičnog jezika nisu bile male. Za razliku od većine svoje arapske književne sabrane, Tamir je doživeo da sve što napiše ubrzo bude prevedeno na glavne svetске i mnoge druge jezike – samo zbirka *Tigrovi, desetog dana* prevedena je na engleski najmanje triput. Uprkos isto morbidnim sižeima, snaga Tamirovog izraza čini da se njegove knjige ljubomorno čuvaju i višekratno iščitavaju, kao što se radi sa pričaama Poovim, Apekovim, Andrijevim ili Borhesovim.

Tamir isto govori o usamljenosti, odraslih i dece, a naročito žena i devojaka, koje su u svetu arapsko-islamske tradicije lišene mogućnosti da ispolje sopstvenu volju i ostvare svoja prava. Taj, kao i sve druge vidove otuđenja, Tamir vidi kao produkt nasilja, koje se javlja svuda: u priči *Vatra i voda*, obesne „emancipovane“ devojke iz bogate četvrtine nasilje prema mladim ljubavnicima iz siromaškog kraja, odanog musliman-

³ Samo pogađešto, vrlo retko, Tamir se poigra rečima koristeći njihovu višeznačnost, kao što je učinio u naslovu priče *Bajkozborac*. Svaki prevod tog naslova je siguran gubitak, jer se u originalnoj reči skriva više efektnih a sasvim različitih značenja: pored toga što znači *ovce*, usled čega se koristi i preneseno, u značenju *glupaci*, ista reč znači i *pripoveda bajki*, pa otuda i *demagog*, tj. *onaj ko zavodi masu neverovatnim pričama i obećanjima*, ali i – *izlapeli starac koji trabunja i bulazni*. I sva ta značenja sustižu se i jasno ogledaju u naslovu priče – pošto se ona pročitava.

⁴ Ovaj fizičar iz 11. veka, jedan od najvećih u istoriji optike, u Evropi slavan pod latinizovanim imenom Alhazen, doživeo je na dvoru kairskog halife u osnovi sliku sudbinu onoj koju Tamir, da bi se narugao vladarskoj sužetosti i ljudskoj neprijemljivosti za nove ideje, opisuje u priči *Ludak* iz ciklusa *Šta se događalo u gradu koji je spavao*.

skoj tradiciji; u *Bajkozborcu* nasilje ovekove ene tradicije nad devojkom koja je, upisavši se na fakultet, prestala nositi crni plašt, sprovode njeni drugovi iz susedstva; u mnogim pri ama glavni eksponent nasilja su pohlepna vlast na ijem je elu kralj-samodržac, država željna rata i njena policija, koju Tamir ne vidi kao organ reda, ve kao mehanizam za ponižavanje i represiju; u brojnim pri ama, kao što su *Smrt crne kose*, *Vonjak*, *Sama žena* i mnoge druge, objekat kako anarhizovanog, atavisti kog, tako i etabliranog, ideološko-verskog nasilja jeste žena.

Tamir je zgrožen nad tamnim stranama ljudske prirode. Život oveka on vidi kao sudbinu ukletog i tragi nog bi a, ak i u svojim realisti kim pri ama, poput za njega atipi no duge pri e *Beduin*. esto muško ime njegovih potištenih i gnevnik likova je Abas (= namršten > Mrgud); est završetak njegovih pri a jeste *dug krik*, koji predstavlja poslednji, predsmrtni odziv oveka na putu poznanja sopstvene usamljenosti i promašenosti (*Zov u pomo*, *Šanfara*, *Pogubljenje*). To nije signal upu en Bogu ili drugim ljudima: njega niko ne uje; to je urlik ljudskog o aja i preneraženosti nad besmislom minulog života i zato on redovno ostaje zatvoren u mikrosvet konkretne jedinke, da bi status opštosti stekao tek kroz naše prepoznavanje da je to isto svojstveno mnogima. Tek tim putem Tamir dovodi svoje motive u nivo arhetipskog da bi sve ega se takne pretvorio u prozirne, primordijalne slike. Njegova proza na momente podse a na zastrašuju u šok-terapiju iji je ishod u duši itaoca uvek jedan: „Kako sam jadan ako nisam u stanju ništa da u inim da spre im grozote o kojima ovaj ovek *ovako* govori!“.

Zbog svega toga opšti povoljan sud o književnoj vrednosti Tamirove proze nije sasvim nesporan. Njegova orvelijanska slika sveta ne samo što nije po udi nosiocima vlasti u arapskim zemljama ve izaziva kontroverzne reakcije i me u itaocima diljem planete. On je majstor koji svoje itaoce ostavlja ili ushi enim, ili užasnutim – sve samo ne ravnodušnim. I dok ga jedni, zadivljeni njegovim kristalno istim stilom i jezikom, kuju u zvezde, hvale i efektnost njegovog ume a da ukaže na permanentni sukob izme u ljudi i represivne vlasti, drugi mu prebacuju impresionisti ki komforan odnos prema izboru tema, a ima i onih koji ga, ne pori u i mu stilsko majstorstvo, odbacuju s gnušanjem zbog este upotrebe morbidnih motiva i jezivih opisa ljudske svi-reposti.

Ali dok rendgenski ogoljava do moždine svet i život u kojem vlada logika izopanenog, Tamir, isto tako, s najve om ljubavlju piše o ljudskoj dobroti – tamo gde je ima. Njegove svetinje su nevinost, dobrota i nežnost. On, koji neguje pri u dužine od jedne do pet strana (jer s vrhunskom ekonomi noš u koristi prostor i re i da, u strogoj organizaciji svojih stalnih simbola i smenjivanja slika, iskaže ono za šta su drugima potrebne itave knjige) u pri i *Jedne no i* ne žali da ispiše etiri strane uvoda u doga aj – samo da bi reljefno predstavio lik divnog brkajlije Abu Hasana, koji e otelotvoriti stradanje malog oveka u surovom svetu gra anske sebi nosti i površnosti, policijskog samovlaš a i sadizma; u crnohumornoj pri i *Kona ni ishod smrti Muhameda el Mahmudija* glavni junak, skromna dobri ina, ni u smrti ne e mo i da izmakne pažnji tajne policije; glavne li nosti iz pri e *Vatra i voda* prirastaju nam za srce sve više i ja e sa svakom novom re- enicom beskrajno istog i nežnog dijaloga koji vode; u pri i *Polje ljubi ica* pisac nam predstavlja jednog zaljubljenog i umornog Iblisa (Sotonu) prijatne spoljašnjosti, ophrvanog doma inskim i roditeljskim brigama. U vezi s tim je, o ito, i injenica da je Tamir i prvi arapski pisac za decu i osniva prvog arapskog de jeg asopisa *Usama*, a njegova blistava zbirka *Zašto je za utala reka* (prevedena i kod nas), kao kompletna knjiga

pri ica za decu, na arapskom jeziku prvenac je ovoga žanra koji tek otada sti e priznanje u Arapa.⁵

Bezgrani na mo nosilaca verske ideologije, koja se u islamsko-arapskim zemljama identifikuje s verom i tradicijom, Tamira dovodi do o ajanja. On ne dira u religioznost, koliko god da je njemu li no nesvojstvena. Redovno upotrebljava re *mezđid* (bogomolja), gotovo nikad *džamija*, jer u pojmu svetišta želi da istakne dimenziju ritualnog, duhovnog i opšteljudskog, a ne masovnog i karakteristi no islamskog. Istovremeno, njegovi nasrtaji na tzv. duhovnu vlast i njene klerikalne eksponente, zaklete protivnike svega novog, odlikuju se neuporedivom žestinom i upornoš u (upe atljive su po tome pri a *Nama zemlja, a nebo je za ptice*, i minijatura *Opasnost* iz ciklusa *Kralj*).

I mada u arapskom svetu nije mali broj umetnika koji, svak svojim izražajnim sredstvima, pokušavaju da kažu štogod protiv obogotvoravanja svekolike tradicije, niko nije kao Tamir u minijaturama *Testament* i *Sunca i meseci* s tako malo re i uspeo da sro i tako gromovitu kritiku mentaliteta pokornosti i vladaju eg dvojnog morala. U drugopomenutoj pri i on to postiže inventivnim postupkom koji se, naoko, sastoji od pukog navo enja pregršti narodnih poslovice.

U Tamirovim pri ama ima mnogo scenskog – gotovo svaka je spreman scenario za kratki film, kadšto i za igrani. To što još niko nije napravio bar jedan filmski omnibus od najdramati njih Tamirovih pri a možda možemo pripisati injenici da u svetu zapadne civilizacije, toliko okrenutom promovisanju atrakcija za masovnu potrošnju i trendovskim pogocima iz „egzoti nih“ sredina, narcisoidno sklonom sopstvenim kulturnim dometima a esto optere enom nipodaštavanjem pretežno zaostallog Srednjeg istoka, malo ko i pomišlja da dublje zaviri u dela jednog arapskog satiri ara, koji, pri svemu, nije napisao nijedan roman.

Uprkos tome, priznanja su Tamiru stizala sa raznih strana, pa je tako 2004. godine otvorio sajam knjiga u Frankfurtu, rame uz rame s nobelovcem Nagibom Mahfuzom. U martu 2002. Tamir je u Dubaiju primio veliku nagradu Sultana el Uvejsa, koju ve zovu *arapski nobel*. Krajem juna iste godine odlikovan je sirijskim ordenom za zasluge prvog reda.⁶ U januaru 2009. stigla mu je iz Kanade nagrada Blue Metropolis.

No, u ranoj mladosti, pre nego što je postao slavan, Tamir je upoznao i zatvor i torturu i morao nau iti kako da se bori sa cenzurom. Kao pisac prvi put se oglasio 1957. godine, zatim je službovao u Ministarstvu kulture Sirije i ure ivao ugledne arapske književne asopise, a od 1981. živi u Engleskoj. Iako je u egzil otišao dobrovoljno, povod je bio politi ki. Naime, 1980. bio je smenjen sa položaja glavnog urednika asopisa *El Maarifa* iji je izdava bilo sirijsko Ministarstvo kulture, pošto je štampao izvode iz dela *Priroda despotizma* sirijskog političkog mislioca Abdurahmana el Kevakibija, u kojima taj autor raskrinkava tiraniju i zaziva slobodu.

Živahan i brz na misli i danas, ušavši u devetu deceniju života, Zekerija Tamir i dalje piše svoje jedinstvene kratke proze i satiri ne komentare, ali ih sada retko objavljuje po arapskim listovima koji se štampaju u Evropi ve ih, pružaju i od po etka strasnu podršku sirijskom antirežimskom pokretu zapo etom u prole e 2011, mahom postavlja na svoju stranu na fejsbuku.

⁵ Više Tamirovih de jih pri a štampao je Unesko u velikim tiražima, na arapskom i u prevodu na glavne svetske jezike, kao prekrasne male slikovnice od samo jedne pri e. Tamir je to prokomentarisao re ima da su se ve poodavno rodila deca koja e ga u svemu prevazi i i da e ona uskoro objaviti na arapskom jeziku tako lepe de je pri e da e njegove pasti u zaborav.

⁶ Sve anosti dodele prisustvovali su, po sili funkcije, zvani ni predstavnici Udruženja književnika Sirije (koje je Tamir svojevremeno osnovao a kasnije istupio iz njega), ali se nije pojavio nijedan od pisaca la-nova.

Najvažnije zbirke: *Njisak belca* (1960), *Prole e u pepelu* (1963), *Grmljavina* (1970), *Zašto je za utala reka, pri e za decu* (1973), *Zapožareni Damask* (1973), *Tigrovi, desetog dana* (1977), *Nojev poziv* (1994), *Smeja emo se* (1998), *Kiselo grož e* (2000), *Svi na kolena* (2002), *Žrtvini epigrami ubici* (2003), *Jež, pri e za decu* (2005, kod nas objavljena pod naslovom *Moja nevidljiva drugarica*). Svoju najnoviju zbirku pod naslovom *Umrli smo pa oživeli* Tamir još nije objavio, mada je 2009. u jedan mah hteo da je proglasi gotovom. U tom asu ona se sastojala od sedamdeset dve sasvim kratke pri e, koje se otada polagano prevode na srpski sa rukopisa, a neke su, uz piš evo odobrenje, ve i objavljene u našoj periodici.